

**FROM CENTER TO PERIPHERY: THE HOLY SEE, CENTRAL EUROPE AND THE
OTTOMAN DOMINATED TERRITORIES DURING THE 17TH CENTURY,
PATTERNS OF THE COUNTER-REFORMATION/ CATHOLIC REFORM**

Diana Maria Dăian

PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: The following research aims to emphasize different patterns of re-catholicization in Central Europe and in the territories under Ottoman rule during the seventeenth century, tracing a distinctive note between the Roman model (the center) and the models found in the Habsburg Empire, as well as in the territories occupied by the Turks (Hungary and Transylvania). In the personal territories/possessions of the Habsburgs, the Counter-reformation/the Catholic Reform was promoted by the dynasty and at a lesser level by the bishops, being stated the fact that the process of consolidating the monarchy within the Austrian lands and within the belonging kingdoms found a strong base in re-stating the Catholicism, for all the period beginning with the end of the sixteenth century and up to the peace of Westphalia (1648). The policy adopted by the Wittelsbachs (and afterwards, by the Habsburgs) can not be considered a simple response to the Protestant Reformation: beginning with Albert V (1550-1579), Wilhelm V (1579-1598) and, especially, with duke Maximilian I (1598-1651), the Wittelsbachs tried to shape the idea of a sancta Bavaria, a sacred Bavaria where the Roman Catholicism/the Roman „orthodoxy” and the ducal absolutism interacted with the purpose of constructing an uniform/unitary, authoritarian, pious and disciplined state. Only in Bohemia and Moravia the bishopric played a much more important role in the affirmation of the Counter-reformation during the seventeenth-century and even in this region, at Olmütz (Moravia), Habsburg prelates occupied episcopal sees in the middle of the seventeenth century.

Compared to the bishoprics, the religious orders represented both for the Empire and the Ottoman territories a force for the re-establishment of the Catholicism, information proved to be true both for the centralized Society of Jesus, but also for the provincial organization of those orders combining the medieval tradition and the modern one (Premonstratensians, Franciscans,

Capuchins). In Bohemia, as a result of the particular historical conditions regarding the seventeenth-century Catholic reconquista, the importance of the religious orders proved to be bigger as compared to the Austrian lands due to the instructive activity and that of converting the „non-Catholics” under the sign of a baroque piety and a militant fervour. Finally, in the case of Hungary and Transylvania, we are the testimonies of an organized action of reconquista lead by the Habsburgs beginning with 1683 and invested with the dimension of a crusade; up to that moment, the process of restoring the Catholicism had been lead by the religious orders (Jesuits, Franciscans) and by the nobles, movement known as „missionary noble Counter-reformation”. In spite of the difficulties encountered, at the middle of the seventeenth century, Rome managed to consolidate its missions in the territories under Ottoman rule, meeting the devotional exigences of the laity living in the meridional regions of the territories occupied on which the apostolic nuncios focused their attention. One can not neglect the result of the missionary activity within the territories mentioned above, aspects proved by the exploration of the local realities and by the finding of particular solutions, specific to the apostolate at the frontiers of the Catholic world so as to restore and consolidate the Roman faith.

Keywords: Counter-reformation, Habsburg Empire, Bohemia, Hungary, Transylvania, seventeenth-century

La sfârșitul secolului al XVI-lea, se părea că Reforma lui Martin Luther înghițise teritoriile Imperiului Romano-German: nordul Germaniei era o cauză pierdută pentru catolicism, cu excepția diocezei de Münster; Boemia, patria husiților, era în mare măsură protestantă; în partea de mijloc a Rinului, Palatinatul amenința ca o citadelă a protestantismului, mai întâi luterană și ulterior calvină; în partea de sud-vest, ducatul de Württemberg și alte orașe imperiale rămăseseră luterane; nu în ultimul rând, protestanții se bucurau de un succes fulminant chiar și în teritoriile ereditare ale Habsburgilor.¹ În ceea ce privește cei șapte electori, trei erau catolici (arhiepiscopii de Mainz, Trier și Köln), trei erau protestanți (electorii de Brandenburg, Saxonia și Palatinatul), respectiv unul (regele Boemiei) urma să treacă din tabăra catolică în cea protestantă în 1618, moment în care avea să izbucnească Războiul de 30 de ani. Continuând ierarhia stărilor, adeziunea catolică era cel mai bine definită în rândul principilor-episcopi (Würzburg, Bamberg,

---

¹ Ronnie Po-Chia Hsia, *The World of Catholic Renewal, 1570-1770*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, pp. 73-74.

Münster, Paderborn, Speyer, Worms), cu excepția notabilă a ducelui de Bavaria. În rândul cavalerilor imperiali, atașamentul protestant prevala, chiar și în Franconia aceștia erau nominal vasali ai principelui-episcop de Würzburg. În ceea ce privește orașele reprezentate în Dietă, mai puțin de o treime rămăsese catolică, cele mai numeroase fiind orașe mici în sud-vestul Imperiului; în cadrul orașelor imperiale mari, nu mai mult de o persoană din 10 era catolică, cele mai importante excepții fiind Köln și Aachen.²

Plecând de la considerațiile de mai sus, prezenta cercetare își propune să pună în lumină diferite *pattern*-uri ale re-catolicizării în Europa Centrală și în teritoriile de sub dominație otomană pe parcursul secolului al XVII-lea, trasând o notă distinctivă între modelul roman (centru) și modelele regăsite în Imperiul habsburgic, respectiv teritoriile aflate sub dominație otomană (Ungaria, Transilvania). Reforma tridentină și Contrareforma clerului secular în teritoriile Reich-ului, dar și în cea mai mare parte a Europei Centrale și Orientale, trebuia să se confrunte în general cu mutațiile provocate de Reforma protestantă. Exceptând consecințele de ordin politic și temporal care au afectat sau chiar au eliminat instituții ecleziastice de primă importanță sau nu (episcopate, capitluri, rețele parohiale, beneficii ecleziastice), mai ales în ariile Reich-ului trecute la Reformă, apărarea sau reconquista catolică trebuia să continue reglarea conturilor cu rezistențele tradiționale la adresa papalității și a Curiei romane venite din lumea germanică, cu numeroasele prerogative ale suveranilor teritoriali (chiar și catolici) în contextul instituțiilor ecleziastice, cu puterile de control sau de intervenție ale orașelor, episcopilor, abaților, capitlurilor, patronilor laici privind beneficiile ecleziastice.³

Copleșită de succesul primului val reformator (momentul Martin Luther), Biserica catolică din Imperiu a început să răspundă doar din 1540, primele impulsuri venind din partea orașelor în cadrul cărora trăia un patriciat urban catolic încă devotat tradiției.⁴ Reînnoirea catolică în spirit tridentin avea să se materializeze începând cu anul 1580, rezistența protestantă fiind doar o fațetă a monedei; o puternică opoziție la adresa reformelor tridentine a fost

---

² *Ibidem*, p. 74.

³ În lumea religioasă a teritoriilor cehe de la începutul epocii moderne existau numeroase tensiuni între loialitatea față de Roma și autonomia locală de decizie și acțiune. Această practică „autonomă” era legată de politica Imperiului habsburgic și, implicit, de politicile locale ale provinciilor componente. Ordinele religioase reprezentau o autoritate relativ independentă, larg respectată de Curia romană, cu condiția ca frații să respecte învățăturile „ortodoxe” și disciplina politico-religioasă. Tomáš Parma, “Bishops are not Necessary for Reform”, în Massimo Carlo Giannini (ed.), *Papacy, Religious Orders, and International Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Viella, Roma, 2013, p. 181.

⁴ Po-Chia Hsia, *The World of Catholic Renewal*, p. 75.

reprezentată de catolicismul tradițional, în mod particular, de interesele corporatiste reunite în Biserica imperială (*die Reichskirche*), în cadrul căreia episcopii, abații și alți prelați ecleziastici ale căror drepturi au fost garantate de constituția imperială și care și-au apărat autonomia și privilegiile împotriva intervențiilor din afară.

În ciuda tuturor impedimentelor menționate anterior, Reforma catolică a înregistrat progrese considerabile în cadrul monarhiei habsburgice, trei factori fiind responsabili pentru succesul său: în primul rând, scopurile Contrareformei au coincis cu interesele dinastiilor catolice în centralizarea statului modern; în al doilea rând, fervoarea și vitalitatea Reformei catolice au fost susținute de o elită socială/spirituală care a ocupat rangurile noilor ordine religioase și administrația statului confesional; în al treilea rând, Contrareforma a constituit sursa de inspirație pentru reînvierea formelor tradiționale de pietate, conducând devoțiunea populară înspre forme mai acceptabile din punct de vedere tridentin.⁵

În urma Dietei de la Augsburg (1556), statele catolice ale Reich-ului au preluat deliberările tridentine din punctul de vedere al transformării instituțiilor religioase și al disciplinei ecleziastice, dar evoluțiile au fost lente, mai ales în ceea ce privește formarea unui nou cler. Acesta a fost un sector în care colegiile iezuiților și învățăturile de filozofie și teologie împărțite de iezuiți au avut un rol fundamental; alături de colegiile iezuite, un rol limitat l-au avut și seminariile episcopale, respectiv puținele seminarii fondate de capitluri, expresie a forțelor și tensiunilor locale în comparație cu conexiunile inter-regionale ale instituțiilor Companiei lui Iisus. Important este faptul că nu vorbim despre a forma *stricto sensu* un nou cler, ci despre a opera asupra unei situații deja existente, în contextul unei divizări religioase irevocabile.

În teritoriile/posesiunile personale ale Habsburgilor, Contrareforma a fost promovată de dinastie mai degrabă decât de episcopi. Istoricii au argumentat convingător că procesul de consolidare a monarhiei habsburgice în teritoriile austriece și în regatele respective s-a bazat substanțial pe reafirmarea catolicismului, începând cu sfârșitul secolului al XVI-lea și până la pacea din Westfalia (1648).⁶ Politica Wittelsbach-ilor (și mai târziu a Habsburgilor) nu mai era doar o rispostă la protestantism: începând cu Albert V (1550-1579), Wilhelm V (1579-1598) și în special ducele Maximilian I (1598-1651), Wittelsbach-ii au încercat să forjeze ideea unei

---

⁵ *Ibidem.*

⁶ Anthony D. Wright, *The Counter-reformation: Catholic Europe and the Non-Christian World (Catholic Christendom, 1300-1700)*, Ashgate, Farnham, 2005, p. 159.

Bavaria sancta, o Bavarie sfântă în cadrul căreia catolicismul roman/„ortodoxia” romană și absolutismul ducal au interacționat pentru a construi un stat uniform/unitar, autoritar, pios și disciplinat.⁷ În centrul unui astfel de proiect era dezvoltarea unei *pietas bavarica*, o pietate tipic bavareză, inculcând devoțiune, disciplină, obediență prin angajarea tradițiilor devoționale locale în serviciul unei ortodoxii romano-catolice.⁸ De asemenea, Habsburgii au integrat practica romano-catolică în Sfântul Imperiu Roman, folosind Reforma catolică drept instrument pentru a aduce laolaltă stat, popor și Biserică.⁹

De la asediul Vienei (1683) și până la moartea Mariei Terezia (1780), catolicismul, culminând cu lungul proces al reconquistei inițiate prin Contrareformă, a triumfat în teritoriile ereditare habsburgice și în cele ale coroanei Boemiei. Frontierele diocazelor nu coincideau cu cele politice; este suficient de menționat faptul că teritoriile ale Austriei inferioare depindeau de episcopatul bavarez de Passau sau că o parte a Austriei superioare depindea de arhiepiscopatul de Salisburg. Asemenea teritoriilor imperiului, și în teritoriile ereditare, episcopii aveau un rol politic, dar în absența unei Diete ca cea imperială, făceau parte din dietele regionale, unde împreună cu abații și superiorii conventelor votau subsidiile financiare pentru lupta împotriva turcilor. În rest, reconquista catolică în Austria și Boemia, până la pacea din Westfalia (1648) a fost demarată de ordinele religioase (iezuiți, franciscani, capucini), ambient în care episcopii își alegeau proprii colaboratori pentru activitatea pastorală și predicăție.

---

⁷ David W. Myers, *Poor, Sinning Folk: Confession and Conscience in Counter-reformation Germany*, Cornell University Press, Michigan, 1996, p. 117.

⁸ O ramură protestantă a Wittelsbach-ilor a dat electori ai Palatinatului, care începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea aveau să joace un rol crucial în „cea de-a doua Reformă” germană, dar în ducatul Bavariei, succesiunea Wittelsbach-ilor a îmbrățișat cu mare fervoare și entuziasm renovația catolică. Bavaria reprezenta la acea dată una dintre cele mai mari unități politice din Imperiu, iar conducătorii Wittelsbach se confruntau pe o scară mult mai mică cu aceleași probleme pe care le aveau de înfruntat și Habsburgii în diferitele lor dominii: o puternică nobilime și un patriciat urban în consolidare, cei mai mulți dintre aceștia văzând în adoptarea protestantismului un bun instrument de opoziție față de ducii de Bavaria. Atât pentru Habsburgi, cât și pentru Wittelsbach-i, adeziunea la credința catolică a coincis cu dorința lor de a-și consolida autoritatea. Catolicismul a constituit un bun aliat pentru eforturile celor două dinastii menționate mai sus în vederea întemeierii unei instituții ce poate fi considerată pe bună dreptate predecesora aparatului centralizator, birocratic al epocii moderne. Diarmaid MacCulloch, *Reformation: Europe's House Divided 1490-1700*, Oxford University Press, Oxford, 2003, pp. 449-450.

⁹ La rădăcina acestui proces stătea afilierea religioasă a Habsburgilor față de cauza catolică. Pe parcursul secolului al XVI-lea, împărații au păstrat o oarecare formalitate în raporturile lor cu Roma: Ferdinand I a ținut la ideile sale, prin urmare a căutat compromisuri din partea Papei în ceea ce privește comuniunea laică și mariajul preoților; Maximilian II nu a protestat deschis, dar și-a apărat convingerile; Rudolf a îmbinat în politica sa momentele de „cruciadă” spirituală împotriva „sectanților” și invectivele îndreptate spre Sfântul Scaun. După 1600, o nouă generație a preluat puterea. Începuturile sale sunt legate de figura lui Matthias, care sprijinit de Khlesl, a pus bazele nucleului curții Contrareformei la Viena. *Ibidem*.

În Europa Centro-Orientală, de la domeniile ereditare habsburgice până la teritoriile coroanelor Boemiei și Ungariei-cucerite în epoca modernă de dinastia habsburgică-episcopatele pot fi plasate într-un cadru compozit, în care predominau lupta seculară împotriva turcilor și a protestanților, precum și raporturile robuste instaurate între instituțiile ecleziastice și puterea politică a monarhiei. Posibila activitate a episcopilor în această zonă a fost totuși limitată. În provinciile austriece și Tyrol, cei mai mulți diocezeni erau episcopi străini (din scaune străine), extinzându-se dincolo de frontierele teritoriilor austriece.

Doar în Boemia și în Moravia episcopatul a jucat un rol important în afirmarea Contrareforme pe parcursul secolului al XVII-lea și chiar și în această regiune, la Olmütz (Moravia), prelații habsburgi au ocupat scaune episcopale în plin secol XVII. În Ungaria, până la abolirea dominației otomane și impunerea celei austriece la sfârșitul secolului al XVII-lea, cei mai mulți episcopi rezidau *in partibus infidelium*, în timp ce statutul și particularitățile Transilvaniei au împiedicat stabilirea unui scaun episcopal.¹⁰ Neputând fi înțeleși în afara contextului habsburgic, episcopii din Ungaria au ocupat un loc aparte, din momentul în care, după asediul Vienei, *dominium*-ul habsburgic s-a consolidat între 1600-1700 într-un teritoriu care a cuprins Ungaria, Transilvania, regatul Croației, Slavoniei și Dalmației. Episcopii catolici erau numiți de împăratul german, care acționa în calitate de rege al Ungariei. Atâta timp cât împăratul era principalul adversar al sultanului, episcopilor catolici le era interzis accesul în teritoriile otomane.¹¹ Într-un tablou definit de reconquista catolică, chiar și în această vastă regiune a Peninsulei Balcanice-48% romano-catolici, minorități de catolici uniți cu Roma, calvini, luterani, evrei, unitarieni prezenți în Transilvania-episcopii începeau să exercite o mare influență culturală, datorită formației lor la Roma în cadrul colegiului germanico-maghiar și să dobândească o mare greutate politică.

Situația Transilvaniei devenea cu atât mai complicată în absența unui episcop catolic; numit episcop al Transilvaniei în anul 1597 de către principele Sigismund Bathory-cu acordul împăratului Rudolf-și obținând confirmarea Sfântului Scaun la 1600, Demeter Napraghy a fost nevoit să se retragă din Principat înainte de a primi bula de numire din cauza evoluțiilor politice

---

¹⁰ Wright, *The Counter-reformation*, p. 159.

¹¹ *Ibidem*.

ardelene, nemaiputând reveni în dieceza sa.¹² Această situație precară a fost cu atât mai mult agravată cu cât polemica dintre Sfântul Scaun și împărat privind dreptul celui din urmă de a numi episcopi a crescut în intensitate. Un exemplu relevant în acest sens era oferit de cazul lui Istvan Simandi care în 1634 a fost numit episcop de Ferdinand II pentru scaunul episcopal din Transilvania, dar care a așteptat în zadar confirmarea pontificală pentru mai bine de 25 de ani.¹³

Spre deosebire de episcopate, ordinele religioase au reprezentat o forță în restabilirea catolicismului, informație valabilă atât pentru centralizata Societate a lui Iisus, cât și pentru organizarea provincială a celor care îmbinau tradiția medievală și cea modernă (premostratensi, franciscani, capucini).¹⁴ Nici măcar rivalitatea dintre ordinele religioase nu a putut diminua efectul devoțiunii catolice revitalizate în promovarea unui sens al unității monarhiei habsburgice (cazul devoțiunii mariane, din moment ce secolul al XVII-lea a văzut reînvierea bisericilor de pelerinaj și ridicarea monumentelor dedicate Fecioarei pe tot cuprinsul monarhiei). Consolidarea unei monarhii habsburgice catolice a fost totuși dependentă de suportul uman: convertirea nobililor din familiile care adoptaseră diferite forme de protestantism, reprezentau deciziile cruciale în fiecare provincie și regat, determinând o reidentificare catolicism-nobilime.¹⁵ În perioada secolelor XVI-XVIII, destinele catolicismului în teritoriile hasburgice sau ale Bourbonilor, în Franța, Spania sau Austria erau dependente de deciziile conducătorilor seculari mai degrabă decât de cele ale papilor.¹⁶

În Boemia, ca urmare a condițiilor istorice particulare legate de reconquista seicentescă, importanța ordinelor religioase a fost mai mare decât în teritoriile austriece, prin intermediul activității de instruire și de convertire a „non-catolicilor” sub semnul unei pietăți baroce și al unei religiozități combatante.¹⁷ Raportul dintre clerul secular și clerul regular a fost un raport pe care cercetările istorice l-au caracterizat în termeni conflictuali, nu doar ca element derivat din polemicile seicentești, dar și ca realitate istorică: în comparație cu autoritățile episcopale, se remarcă autonomia și privilegiile ordinelor religioase confirmate chiar și după Trento de

---

¹² István György Toth, „Primul recensământ catolic din Secuime (Raportul lui Istvan Szalaini din 1683)”, în *Studii și materiale de istorie medie*, nr. 19, 2001, p. 274.

¹³ Tamas Veghseo, „Catholice reformare”: *Agoston Benkovich O.S.P.P.E. Missionario Apostolico, Vescovo di Varad, 1631-1702*, Pazmany Peter Katolikus Egyetem Egyhaztort. Kutatocsop., Budapest, 2007, p. 56.

¹⁴ Wright, *The Counter-reformation*, p. 159.

¹⁵ *Ibidem*, p. 160.

¹⁶ *Ibidem*, p. 162.

¹⁷ Mario Rosa, *Clero cattolico e società europea nell'età moderna*, Laterza, Roma, 2006, p. 85.

suveranii pontifi care proveneau din rândul regularilor. Consistența instituțională și numerică, cu precădere în localități în care autoritatea episcopală și rețeaua parohială erau slăbite sau chiar inexistente, precum în vastele zone misionare de la frontierele Europei Orientale a determinat preluarea funcției de substituție exercitată de organizarea regulată în confruntarea cu cea seculară.¹⁸

Strategiile misionare utilizate în Italia au pătruns treptat și în Europa Centrală și Orientală, misionarii trebuind să se adapteze la sensibilitatea religioasă a populațiilor. În ceea ce privește implicarea Congregației *de Propaganda Fide*, aceasta a fost foarte atentă în a respecta autonomia episcopilor locali, ordonând misionarilor să manifeste obediență deplină față de ordinarii locului; în același timp, Congregația a avut grijă să evite tensiunile cu autoritățile locale, interzicând misionarilor să se ocupe de politică.¹⁹ În teritoriile germane, unde diocezele au fost suprimate sau exercitarea jurisdicției de către episcopi a fost interzisă în urma păcii de la Westfalia, Congregația a trimis începând cu anul 1667 vicari apostolici care, ajutați de misionari și de preoți formați în colegii și seminarii, au organizat activitatea pastorală.²⁰

În ceea ce privește organizarea misiunilor în Ungaria otomană și Transilvania, Congregația *de Propaganda Fide* trebuia să acționeze în 2 direcții: 1. Activitatea pastorală la nivelul credincioșilor catolici locuind în teritoriile aflate sub dominație otomană, Ungaria superioară și Transilvania; 2. Activitatea misionară în rândul protestanților și creștinilor de rit răsăritean prezenți în număr mare în teritoriile menționate anterior.²¹

Încă din Evul Mediu, regatul Ungariei cuprindea sârbi, români de confesiune ortodoxă, bogomili (sud) și husiți (nord), în timp ce în orașe existau comunități importante de evrei. În jurul anului 1500 se poate afirma faptul că în regatul Sfântului Ștefan confesiunea dominantă era catolicismul. După bătălia de la Mohacs (1526) și căderea Budei (1541), cea de-a treia parte a regatului medieval maghiar a fost ocupată de turci. Imperiul otoman a pus bazele sangeacului Mohács în jurul anului 1542 și l-a încredințat pe Kasim bey cu sarcina extinderii regiunii ocupate a Transdanubiei, sarcină îndeplinită cu succes. Instituțiile judiciare musulmane au avut un rol mult mai important în Pécs comparativ cu celelalte orașe libere regești ale câmpiei panonice, iar oficiul Kadi-ului a fost activ pe tot parcursul dominației otomane. Timp de mai mulți ani,

---

¹⁸ *Ibidem*, p. 92.

¹⁹ Veghseo, *Catholice reformare*, p. 43.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 47.

locuitorii maghiari ai orașului și-au păstrat propria organizare, cel puțin în chestiunile religioase, dar realitățile locale au făcut ca autoritatea centrală maghiară să nu cunoască o extindere în secolul al XVII-lea, după cum comunitatea de creștini să sufere un declin. Pentru perioada amintită (secolul al XVII-lea), nu putem admite ideea de autonomie din moment ce oficialii otomani erau factorii de decizie în toate sferile. Drept urmare, un număr mare de slavi s-a mutat în zonele Ungariei ocupate de turci, ceea ce nu a făcut altceva decât să sporească în mod considerabil numărul aderenților la Biserica răsăriteană. Ocupația otomană a determinat nu doar deplasarea unui număr deloc neglijabil de slavi, ci a facilitat și stabilirea adeptilor Islamului; însă Biserica romană din Ungaria avea să fie slăbită de Reforma protestantă, astfel că la sfârșitul secolului al XVI-lea 3 sferturi din populația Ungariei îmbrățișase ideile protestantismului.²²

După Reformă și cucerirea otomană, soarta Bisericii catolice a devenit nesigură în Ungaria otomană; de aceea, sosirea franciscanilor bosniaci a avut un impact covârșitor asupra vieților maghiarilor, croaților, românilor și bosniacilor catolici locuind în provinciile europene ale Imperiului otoman în secolele XVI-XVII.²³ Populația catolică din teritoriile ocupate de otomani a fost vizitată de episcopi franciscani din provincia Bosnia²⁴ și de benedictinii din congregația de Meleda (Ragusa); potrivit bulei papale din 1575, franciscanii obțineau ample facultăți pentru misiunile din Slavonia și din regiunea cuprinsă între Dunăre și Timiș, în timp ce

---

²² István György Toth, "Between Islam and Catholicism: Bosnian Franciscan Missionaries in Turkish Hungary, 1584-1716", în *The Catholic Historical Review*, vol. 89, no. 3, The Catholic University of America Press, 2003, p. 409; Idem, "Old and New Faith in Hungary, Turkish Hungary and Transylvania", în Ronnie Po-Chia Hsia (ed.), *A Companion to the Reformation World*, Blackwell, Oxford, 2004, p. 206.

²³ Idem, *Between Islam and Catholicism*, p. 410; potrivit raportului lui Giovanni Battista da Terugia, în teritoriile otomane trăiau aproximativ 40.000-50.000 de catolici. A se vedea Idem, *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572-1717)*, Romai Magyar Akademia, Roma-Budapest, 2002-2005, vol. II, doc. 245 (1636), p. 799.

²⁴ Istoria regatului Bosniei a fost determinată pe parcursul secolelor XII-XV de rezistența la pretențiile din partea Ungariei, Croației, Serbiei și Bizanțului. Adevărata dezvoltare a Bosniei a survenit sub banul Kulin (1180-1204), regatul bosniac fiind consolidat sub dinastia Kotromanice, cu sprijin maghiar. Ca urmare a condițiilor geografice și politice particulare, Bosnia a opus rezistență influențelor culturale occidentale și orientale. Rezistența s-a materializat și în apariția Bisericii bosniece, o instituție ecleziastică autonomă, independentă deopotrivă de centrele de putere apusene și răsăritene. Pe parcursul secolelor XI-XII episcopatul bosniac s-a aflat sub influență occidentală, a utilizat slavona ca limbă liturgică, a dispus de cler neinstruit și a conservat o structură monastică exemptă, adică scoasă de sub jurisdicția episcopală. Pierzând contactul cu Creștinătatea occidentală, de care era diferită structural, Biserica din Bosnia a întâlnit mișcările eretice contemporane, integrând o parte din învățăturile lor, drept pentru care poate fi considerată o erezie structurată autonom, tradiționalist, dual. Nu este de mirare că în Bosnia au existat tensiuni între ambițiile reformatoare ale Bisericii romane și dezideratele politice maghiare, respectiv între Biserica tradiționalistă bosniacă și forțele politice locale. Metodele la care a recurs Roma în vederea concretizării idealurilor reformatoare erau dintre cele mai variate: introducerea unei ierarhii latine, stabilirea misiunilor prin intermediul trimiterii ordinilor mendicante (dominicani, franciscani), ulterior chiar recrutarea predicatorilor din rândul elementelor autohtone. Antal Molnár, "Bosnian Franciscans between Roman Centralisation and Balkan Confessionalization", în *Papacy, Religious Orders and International Politics*, pp. 213-216.

episcopii franciscani au vizitat Belgrad-ul și regiunile meridionale ale teritoriilor ocupate, suplinind absența episcopilor locali.²⁵ Pentru a rezolva problema absenței episcopilor rezidenți, în 1624 Congregația a numit un franciscan din Ragusa, cu rezidența la Belgrad și i-a conferit jurisdicție asupra tuturor teritoriilor ocupate de turci, demnitatea episcopală misionară fiind deținută în majoritatea cazurilor de franciscani.

Din 1612 și iezuiții au început o activitate misionară în teritoriile aflate sub dominație otomană, primind un sprijin important din partea unui exponent al clerului local, bosniacul Simone Matkovic, figură-cheie a misionarismului catolic pentru 20 de ani.²⁶ Centrele misiunilor iezuite au fost Belgrad și Pécs, dar activitatea iezuită nu s-a limitat la cele două centre, ci membrii Societății lui Iisus s-au deplasat înspre teritoriile locuite de catolici și supuse autorității otomane, în timp ce franciscanii s-au limitat la regiunile meridionale. Colaborarea dintre cele două centre misionare a stat mereu sub umbra conflictelor, deoarece iezuiții din Pécs se considerau vicari ai episcopului de Pécs și ai arhiepiscopului de Kalocsa, rezidenți în Ungaria superioară, în timp ce misionarii din Belgrad și însuși Matkovic nu au intrat în contact cu episcopii acelor dioceze și nu au recunoscut jurisdicția lor.²⁷ În anii următori, cele două centre au avut o evoluție paralelă: ramura meridională a Belgradului și a Timișoarei era supusă provinciei romane și primea misionari de la Ragusa, în timp ce ramura septentrională a Pécs-ului (cu prezențe succesive la Gyöngyös și Andocs), făcând parte din provincia Austria, era orientată spre Ungaria superioară. Iezuiții din Belgrad și Timișoara au avut conflicte din ce în ce mai puternice cu franciscanii, care, cu ajutorul autorităților otomane, au reușit să împiedice consolidarea activității iezuite²⁸; drept urmare, Fiii spirituali ai Sfântului Igațiu au fost constrânși să părăsească Belgradul în 1632, pe când misiunea din Timișoara avea să supraviețuiască până în 1652.²⁹ În ceea ce privește ramura septentrională, noul provincial maghiar al Austriei a consolidat misiunea din Pécs și a pus fundamentele a două noi misiuni: Gyöngyös (1633)³⁰ și

---

²⁵ Veghseo, *Catholice reformare*, p. 50.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 51.

²⁸ La 1636 Fulgenzio da Jesi relatează despre sosirea a doi iezuiți la Gyöngyös pentru a preda în școli, cărora franciscanii nu au opus rezistență, gândindu-se că o să aibă colaboratori în via Domnului, dar învățăturile lor erau greșite. Toth, *Litterae missionariorum*, vol. I, doc. 232 (1636), pp. 723-724; a se vedea și vol. II, doc. 288 (1637), p. 901.

²⁹ Veghseo, *Catholice reformare*, p. 51.

³⁰ Într-un raport datat 1636, Fulgenzio da Jesi includea o descriere succintă a rezidenței misionare franciscane de la Gyöngyös. Situat la patru leghe maghiare de Agria, Gyöngyös-ul avea în componență în jur de 12 sate în cadrul

Andocs (1642). Iezuiții din Pécs, Andocs și Gyöngyös, dar și franciscanii din Szeged și Gyöngyös au răspuns prin misiunile lor itinerante exigențelor pastorale ale populației catolice și au reprezentat episcopii care se aflau departe de credincioșii lor.³¹

Dacă la sfârșitul secolului al XVI-lea, Biserica catolică din Ungaria își pierduse pozițiile deținute în urmă cu un secol, dispunând de un număr redus de școli și tipografii și fiind lipsită de personal ecleziastic instruit, la mijlocul secolului al XVII-lea, fostul regat al Sfântului Ștefan oferea un exemplu ilustrativ pentru ceea ce însemna restaurația catolică post-tridentină. În jurul anului 1650, Biserica catolică maghiară dispunea de două universități și mai multe școli de gramatică, plasându-se într-un raport de paritate cu alte biserici catolice din apusul Europei.³² Bisericile reînnoite cu sculpturi și imagini devoționale, precum și numeroasele tipografii ce furnizau o literatură catolică de calitate erau în măsură să semnaleze o „restaurație culturală” în cadrul Bisericii romane, proces în cadrul căruia misionarii bine instruiți și cultivați aveau un rol important.³³ Alături de propaganda misionară, un rol decisiv în restaurația catolică din Ungaria secolului al XVII-lea a revenit nobililor catolici care au susținut convertirea forțată a țăranilor de pe domeniile lor³⁴, ceea ce a dat o majoritate catolică până la începutul secolului al XVIII-lea.³⁵

---

căroră activau șase-șapte preoți. Misionarul exacerba impactul activității franciscane, numărând 200 de convertiri pentru anul 1635 și asigurând Congregația că până la momentul anului 1636, toți luteranii din Gyöngyös se convertiseră la catolicism, în timp ce mai rămăneau 100 de calvini de adus în sânul Bisericii romane. În timpul quaresimei, se confesaseră și primiseră comuniunea aproximativ 6000 de persoane. Toth, *Litterae missionariorum*, vol. I, doc. 232 (1636), pp. 723-724.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Relevantă în acest sens se dovedește mărturia misionarului Pietro da Sant'Angelo di Fermo, potrivit căreia un succes a fost înregistrat odată cu convertirea la catolicism a lui Bedegi Nyari Istvan, unul dintre marii nobili maghiari, care a adus după sine și convertirea unui mare număr de servitori. Toth, *Litterae missionariorum*, vol. I, doc. 240 (1636), p. 740.

³⁵ În ciuda entuziasmului contrareformator al lui Ferdinand II, pe parcursul Războiului de 30 de ani, cu apropierea turcilor și după pacea de la Viena încheiată cu aristocrația maghiară, împăratul nu era în măsură să uzeze forța împotriva protestanților. În prima jumătate a secolului al XVII-lea, nobilii maghiari s-au convertit la catolicism. Cu siguranță, iezuiții și gloria restaurată a Bisericii catolice au avut un rol important în această transformare, dar este la fel de adevărat că elita maghiară a conștientizat că odată cu împăratul Ferdinand II începuse o nouă epocă, la a cărei curte doar catolicii puteau obține favoruri din partea monarhului. Aceste grații regale se puteau concretiza în donații de pământuri sau în numiri în diferite funcții/oficii în cadrul regatului, după cum la fel de importantă era și judecata favorabilă în cazurile complicate referitoare la moșteniri sau la procesele în cauză. O concurență aspră se înregistra și între familiile aristocratice maghiare pentru a obține favoarea regelui și pentru încheierea alianțelor matrimoniale prospere, drept pentru care se poate afirma că nu a fost doar influența spirituală a marilor predicatori iezuiți cauză a procesului accelerat de convertire la catolicism a aristocraților maghiari în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Familiile nobiliare care au rămas luterane sau calvine au devenit marginale. Totuși, au existat cazuri de convertiri dictate nu doar de interesele materiale, ci și izvorâte din profunda convingere și din căutarea disperată a salvării: unii

În cazul Ungariei, asistăm la o acțiune organizată de reconquistă întreprinsă de Habsburgi începând cu anul 1683, având caracterul unei cruciade.³⁶ Iezuiții, principalii artizani ai restaurației catolice, au demarat propriile demersuri pe mai multe fronturi, din Cluj (Transilvania) în Gorizia (Carniola), trecând prin Eger, Târnavia, Sopron, Kőszeg, Komarno. Membrii Societății lui Iisus au urmat de cele mai multe ori avansul trupelor imperiale³⁷, restaurând cultul în orașe și sate: misiunea dobânda astfel caracterul unui ajutor temporar acordat micilor comunități catolice dispersate.³⁸ Misiunile iezuiților în Ungaria urmau în realitate un program de Contrareformă pus în practică de mult timp de episcopul de Wiener-Neustadt, devenit arhiepiscop de Esztergom și primat al Ungariei, Leopold Kollonich. Aceasta era de fapt una dintre trăsăturile distinctive ale acestor misiuni catolice: faptul de a se extinde în teritorii aproape exclusiv protestante. Termenul „misiune” nu mai avea aceeași semnificație ca pentru teritoriile majoritar catolice, ci desemna mai presus de toate o organizare ecleziastică adaptabilă, fără episcop, fără bunuri, uneori fără biserică, dependentă direct de Roma, de Congregația *de Propaganda Fide*.³⁹ Vorbim totodată despre două structuri paralele de misiuni în două zone distincte: misiunea „romană” pentru populația slavă și cea „locală” pentru catolicii maghiari.⁴⁰

O trăsătură comună atât a Ungariei habsburgice, cât și a Ungariei otomane pe parcursul secolelor XVI-XVII consta în faptul că bisericile și preoții erau investiți cu autoritate sau interziși de autoritățile locale.⁴¹ Acest lucru demonstrează încă o dată că avem de-a face cu un

---

nobili s-au întors la protestantism, în timp ce alții, membri ai celor mai bogate familii, au intrat în cele mai rigide ordine religioase ale Contrareformei. Nobilimea maghiară a rămas în același timp într-o mare parte protestantă, fie din convingere, fie pentru a sublinia statutul său autonom. Toth, “Identità collettive: religione e nazionalità in Ungheria del XVII secolo”, în Paolo Prodi, Wolfgang Reinhardt (ed.), *Identità collettive tra Medioevo e Età moderna*, Il Mulino, Bologna, 2002, pp. 190-191.

³⁶ Louis Chatellier, *La religione dei poveri. Le missioni rurali in Europa dal XVI-XIX secolo e la costruzione del cattolicesimo moderno*, Garzanti Libri, Torino, 1994, p. 79.

³⁷ Problema convertirii la catholicism a soldaților din armatele imperiale se puneă încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea; astfel, franciscanul Giovanni Battista da Terugia cerea Congregației trimiterea în teritoriile otomane a unui număr mare de preoți, în particular germani, prin mijlocul cărora mulți militari puteau fi aduși în sânul Bisericii catolice, or neavând personal ecleziastic care să predice în limbile vernaculare, nu se putea face niciun progres spiritual: “Ha bisogno di molti sacerdoti, specialmente Alemanni, per mezzo de quali promettono molti soldati cesariani heretici di convertirsi, se havessero sacerdote del suo linguaggio, et è in verità danno grande, che dove si vede per mancamento de sacerdoti idonei non propagarsi la fede, già tanti anni fa pianta, non si soccorri conforme i bisogni, et se fosse a me data autorità, trovarei sacerdoti atti, et che molto volentieri verrebbero a fare questo frutto spirituale”. Toth, *Litterae missionariorum*, vol. II, doc. 245 (1636), p. 799.

³⁸ Chatellier, *La religione dei poveri*, p. 79.

³⁹ Despre o situație similară putem vorbi în cazul Angliei și al Țărilor de Jos, al Irlandei sau al Germaniei septentrionale și al Scandinaviei. *Ibidem*, p. 82.

⁴⁰ Veghseo, *Catholice reformare*, p. 55.

⁴¹ Toth, *Between Islam and Catholicism*, p. 423.

framework, un cadru de referință în care Congregația *de Propaganda Fide* a încercat să mențină desfășurarea activității de apostolat în teritoriile de misionariat prin instituirea unui control aproape exclusiv asupra acestora. În ciuda standardelor înalte stabilite încă de la început, Congregația a fost nevoită să facă compromisuri în vederea adaptării la realitățile locale întâmpinate de misionari.

Transilvania era și ea la rândul său integrată în ecuația catolicismului post-tridentin european, deci intra categoric în categoria teritoriilor de misionariat. Mai mult decât atât, aflăm din dialogul permanent Congregație-misionari aflăm că Transilvania nu a intrat în categoria teritoriilor de misionariat *in partibus infidelium* în ciuda faptului că un episcop nu a mai rezidat în teritoriu până la începutul secolului al XVIII-lea.⁴² Venirea în întâmpinarea exigențelor devoționale ale laicilor transilvăneni a fost acordată așadar misionarilor franciscani, puținilor preoți seculari și *licenziati-lor*⁴³, care privați de o pregătire adecvată, nu au putut decât să conserve condițiile unei Biserici medievale și să contribuie la perpetuarea unei forme populare a catolicismului în detrimentul unei forme elitiste. Acest aspect probează o dată în plus ipoteza potrivit căreia în Transilvania secolului al XVII-lea vorbim despre un catolicism militant și restaurator mai degrabă decât unul reformator, disciplinat și regularizator, deci despre o Contrareformă mai degrabă decât despre o Reformă catolică.

La sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea, trei blocuri confesionale aflate în competiție divizau continentul european. Reforma, Contra-reforma și a doua Reformă, altfel spus Bisericile luterană, catolică și calvină își consolidaseră deja pozițiile, fiecare biserică operând în strânsă colaborare cu statul. Această relație dintre Biserică și stat a încurajat integrarea autorității ecleziastice și seculare în cauza disciplinei sociale, consolidând identitățile confesionale și teritoriale.⁴⁴

---

⁴² Idem, *Litterae missionariorum*, vol. I, doc. 223 (1636), p. 688.

⁴³ *Licentiatos saeculares, qui eis baptizant et legunt postillam diebus festivis, aliquae autem nec tales habent*. Idem, *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania: 1627-1707*, MTA-Tudomány Intézet, Roma-Budapest, 1994, doc. 32 (1657), p. 303.

⁴⁴ Graeme Murdock, "The Importance of Being Josiah: An Image of Calvinist Identity", în *The Sixteenth Century Journal*, vol. 29, nr. 4, 1998, p. 1043.

BIBLIOGRAPHY:

1. Chatellier, Louis, *La religione dei poveri. Le missioni rurali in Europa dal XVI-XIX secolo e la costruzione del cattolicesimo moderno*, Torino, 1994
2. MacCulloch, Diarmaid, *Reformation: Europe's House Divided 1490-1700*, Oxford, 2003
3. Myers, David W., *Poor, Sinning Folk: Confession and Conscience in Counter-reformation Germany*, Michigan, 1996
4. Po-Chia Hsia, Ronnie, *The World of Catholic Renewal, 1570-1770*, Cambridge, 1998
5. Rosa, Mario, *Clero cattolico e società europea nell'età moderna*, Roma, 2006
6. Toth, István György, *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania: 1627-1707*, Roma-Budapest, 1994
7. Idem, *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572-1717)*, vol. I-IV, Roma-Budapest, 2002-2005
8. Veghseo, Tamas, "Catolice reformare": *Agoston Benkovich O.S.P.P.E. Missionario Apostolico, Vescovo di Varad, 1631-1702*, Budapest, 2007
9. Wright, Anthony D., *The Counter-reformation: Catholic Europe and the Non-Christian World (Catholic Christendom, 1300-1700)*, Farnham, 2005
10. Molnár, Antal, "Bosnian Franciscans between Roman Centralisation and Balkan Confessionalization", în Massimo Carlo Giannini (ed.), *Papacy, Religious Orders, and International Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Roma, 2013, pp. 183-209
11. Murdock, Graeme, "The Importance of Being Josiah: An Image of Calvinist Identity", în *The Sixteenth Century Journal*, vol. 29, nr. 4, 1998, pp. 1043-1059
12. Parma, Tomáš, "Bishops are not Necessary for Reform", în *Papacy, Religious Orders and International Politics*, pp. 165-183
13. Toth, István György, „Primul recensământ catolic din Secuime (Raportul lui Istvan Szalainai din 1683)”, în *Studii și materiale de istorie medie*, nr. 19, 2001, pp. 273-298
14. Idem, "Between Islam and Catholicism: Bosnian Franciscan Missionaries in Turkish Hungary, 1584-1716", în *The Catholic Historical Review*, vol. 89, no. 3, 2003, pp. 409-433

15. Idem, “Old and New Faith in Hungary, Turkish Hungary and Transylvania”, în Ronnie Po-Chia Hsia (ed.), *A Companion to the Reformation World*, Oxford, 2004, pp. 203-220